

Des del subsol

Poètiques visuals de la contracultura

En els darrers mesos s'ha pogut veure al Museu d'Història de Girona una magnífica exposició dedicada a Damià Escuder, que ha comptat amb la curadoria de Maria Lluïsa Faxedas. Ara, la Galeria Richard Vanderaa n'ha agafat, en certa manera, el testimoni i presenta una mostra col·lectiva que permet veure l'obra d'Escuder al costat de la d'altres artistes, locals i forans, que, com ell, estaven vinculats a les contracultures dels anys seixanta i/o setanta.

El mot “contracultura” manté una relació de caire sinonímic amb expressions com cultures de l'*underground*, cultures alternatives o cultures contestatàries. Unes terminologies que s'han usat, amb més o menys pertinència, per caracteritzar determinats plantejaments refractaris al sistema sociocultural establert i a les seves valors constitutives. Aquestes posicions discrepants, entre el distanciament crític i el dissentiment radical, abraçaven una gran diversitat de línies ideològiques, opcions estètiques i orientacions socials de límits difusos.

Les genealogies d'aquestes contracultures poden trobar-se en la reacció romàntica a la societat industrial i en certes posicions que des de perspectives diverses, àdhuc contraposades —de neotradicionalismes a anarquismes individualistes—, havien blasmat la societat de masses, les seves dinàmiques polítiques i els seus efectes socials i culturals. La denúncia de les limitacions del pensament racionalista i la vindicació d'altres formes de coneixement —la intuïció, el somni, l'al·lucinació, la màgia o l'experiència mística— també solien formar part d'aquests corrents.

Després de la Segona Guerra Mundial, el marxisme heterodox de l'Escola de Frankfurt i derivacions del pensament llibertari tindrien una influència notable en la fonamentació teòrica dels moviments contraculturals; així com certes formulacions d'encuny situacionista que defensaven una quotidianitat creadora enfront d'una societat cosificada. I també nous usos i lectures de filosofies espiritualistes —del cristianisme primitiu al budisme zen passant per doctrines esotèriques varies— o determinades teories crítiques de base sociològica, psicoanalítica o antropològica que evidenciaven distints aspectes de l'alienació del subjecte modern. Una part d'aquests plantejaments i tendències, al costat dels que eren propis de les esquerres revolucionàries, bàsicament trotskismes i maoïsmes, van amarar les grans mobilitzacions estudiantils i pacifistes de l'època, les quals van ampliar les vindicacions tradicionals de caire socioeconòmic cap a nous camps de contestació (culturals, simbòlics, actitudinals, vitals o ètics).

A Catalunya i al conjunt espanyol, aquestes noves sensibilitats van col·lidir amb l'autoritarisme de la dictadura. I, posteriorment, amb el canvi de règim i les seves noves dinàmiques, o bé van ser abocades a la residualitat —com moltes de les coses que no abonaven els consensos instituïts— o bé van veure desactivat el seu potencial subversiu mitjançant la seva integració en el nou sistema postfranquista de dominació. No casualment, una part considerable dels artistes més emblemàtics de la nova institucionalitat espanyola i de l'anomenada postmodernitat —de Pedro Almodóvar a Miquel Barceló— provenien d'entorns contraculturals i van ser utilitzats tant per reactivar el mercat de l'art com per donar forma a un nou imaginari estatal. De manera que pulsions originàriament dissidents i contestatàries foren reconduïdes i resignificades

fins esdevenir part de la tesi dominant en un terreny de joc cada cop més sotmès als designis i a les necessitats del puixant capitalisme transnacional.

Alternativitats, opugnacions, antagonismes

Si bé la contracultura es caracteritzava, com apuntàvem anteriorment, per la diversitat de posicions i tendències que englobava, allò que permet contemplar-la com un tot és la seva inserció en una línia de força que posava en qüestió aspectes fonamentals del model civilitzador propi de les societats industrials avançades, el procés de modernització que l'acompanyava i la idea de progrés en què es fonamentava. L'analista Theodore Roszak, a qui es deu l'encuny del mot, subratllava com un dels principals trets distintius de la contracultura la seva oposició a la societat tecnocràtica i a les formes de vida que se'n derivaven. Una societat assentada en el productivisme economicista i la competitivitat desaforada, la repressió i la instrumentalització del desig sexual com una forma de control social de la població i el predomini d'una raó marcadament instrumental que ofegava les potencialitats vitals i creadores de les persones.

Així, doncs, la contracultura no es pot identificar mecànicament i globalment a un tipus determinat d'art —i l'exposició que ara es presenta a Girona així ho corrobora—, sinó que va inspirar múltiples pràctiques estètiques, moltes de les quals no tenien aparentment cap vincle formal entre elles, però sí nombroses connexions de fons que anaven més enllà de l'estricta aparença. La major part dels autors entenia l'art —o millor, la creativitat en un sentit ampli— en estreta relació amb la vida de cada dia i, alhora, com un mitjà d'autoconeixement. D'altra banda, l'art era vist com una expressió de la individualitat dels subjectes i com una manifestació de llibertat, i, en cert sentit, il·luminava una utopia social que es volia superadora del treball alienat i les seves servituds.

Les obres adscrites a la contracultura solien qüestionar una raó funcionalista i una universalitat abstracta que tendien a invalidar i/o excloure tot allò que se situava fora de les seves fronteres. Enfront d'aquest caràcter restrictiu, molts artistes contraculturals feien ús d'un repertori volgudament excèntric, el qual podia incorporar rastres de móns ancestrals, memòries recòndites, deixalles premodernes, tradicions espiritualistes, fondàries de l'inconscient o mites, sabers i representacions populars, amb l'objectiu de construir imaginaris confrontats al món administrat i al seu ordre cultural. L'aparent anacronia o desubicació d'algunes d'aquestes obres en relació als corrents artístics de la contemporaneïtat venia precisament de l'esmentada impugnació de fons —el pensador Herbert Marcuse parlava del “gran refús”— cap a una modernitat considerada insatisfactòria per al ple desenvolupament humà, la qual cosa comportava la cerca consegüent de motius, referencialitats i valors que se'n situessin al marge o que s'hi oposessin.

Per un altre costat, aquests artistes solien mostrar nivells diversos de receptivitat envers tendències amb les quals mantenien certes afinitats i coincidències, especialment cap a les tradicions simbolistes i surrealistes, en tant que subvertien determinats aspectes del pensament positivista, però també cap el vessant hermètic o l'aspiració transcendentalista de determinades obres abstractes, l'antielitisme i l'esperit lúdic de l'art pop, la humilitat i senzillesa aparent de l'art pobre, el rupturisme social de certs conceptualismes o el lletgisme del còmic *underground*.

L'exposició "Des dels subsol" presenta obres i documents de tres autors emblemàtics de la contracultura nord-americana, Wallace Berman, William S. Burroughs i Brion Gysin, treballs dels quals es van poder veure fa uns mesos a Barcelona en la mostra "La llum negra. Tradicions secretes en l'art des dels anys cinquanta". Al seu costat, s'hi apleguen contribucions d'artistes vinculats a la regió de Girona que, des de perspectives diverses, van donar forma a les noves sensibilitats, com fou el cas de Josep Bosch *Piculives*, Jordi Bronsoms, Damià Escuder, Pep Estivill, Quico Estivill, Lluís Güell, Antoni Huertas Cos *Zappa*, Eliseu Huertas Cos, Joan Antoni Palacio *Palau* i Conxita Pladevall.

Aquest conjunt d'aportacions dona una imatge, creiem que prou àmplia i representativa, del doll de creativitat, imaginació desbordada i esperit transgressor que va caracteritzar l'experiència contracultural en el terreny de les arts visuals.

En uns moments com els actuals, en què les societats es veuen cada cop més sotmeses als designis d'uns poders polítics i econòmics de voracitat insaciable i en què la gran majoria de la gent ha perdut el control sobre les seves vides, pot ser útil atendre el sentit profund d'unes propostes estètiques que anaven molt més enllà de l'estètica. Unes propostes que, des d'una voluntat d'autodeterminació personal i d'oposició a la negativitat envoltant, obrien camins inèdits per avançar cap a l'emancipació col·lectiva.

Narcís Selles